

Janusz Pezda
(Uniwersytet Jagielloński)

Ludzie Biblioteki Polskiej

Biblioteka Polska w Paryżu powstała w roku 1838 z połączenia bibliotek Towarzystwa Literackiego, jego Wydziałów: Historycznego i Statystycznego oraz Towarzystwa Naukowej Pomocy. Od początku za główny cel miała zachowanie ducha polskiego pośród wychodźców, gromadzenie wszystkich polskich wydawnictw emigracyjnych i krajowych, dzieł polskich i poruszających sprawy polskie wydawanych w innych językach. Jednym z priorytetów było przyjmowanie do zbiorów i zachowanie dla następnych pokoleń pamiątek przywiezionych na tułaczkę. Losy Biblioteki Polskiej zawsze były związane zarówno z emigracją, jak i z Ojczyzną. Nazywana od początku Narodową, nie mogła tej nazwy używać oficjalnie ze względu na sprzeciw wszystkich zaborców, a w szczególności Rosji.

Jak większość instytucji emigracyjnych borykała się od początku z problemami finansowymi¹. To też sprawiało, że do stale powiększających się zbiorów zatrudniano na pełne etaty tylko konserwatora (kustosza), bibliotekarza (adiunkta) i dozorcę, który był jednocześnie gońcem². Oddani pracy bibliotecznej jej założyciele wynagradzani byli, rzecz można, symbolicznie. Dyrektorzy z zasady nie pobierali żadnej pensji. W niniejszym artykule przedstawiono losy osób, które związały się z Biblioteką Polską na dobre i na złe. Sylwetki większości z nich nie są szeroko znane; poza kilkoma wyjątkami nie tworzyli „elity” emigracji. Jednak ich praca dla emigracji powinna być dostrzeżona i sprawiedliwie oceniona.

¹ Zob. J. Pezda, *Ludzie i pieniądze. Finanse w polityce ks. Adama Jerzego Czartoryskiego i jego obozu politycznego w latach 1832–1848*, Kraków 2003, s. 210–216.

² Zbiory dr. T. Niewodniczańskiego, Bitburg, dok. 12825 „Instrukcja dla Bibliotekarza”. Tymczasowy regulamin pracy w Bibliotece Polskiej opracowany i przepisany przez Karola Sienkiewicza, zatwierdzony przez Adama Jerzego Czartoryskiego przewodniczącego Rady Bibliotecznej; R. Ergetowski, *Pierwszy regulamin Biblioteki Polskiej w Paryżu*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, zesz. 147, Prace Bibliotekoznawcze VI, Kraków 1991, s. 10–11. Zob. także: B. Pol. w Paryżu rkps 1538 „Regulaminy i umowy dla Biblioteki Polskiej w Paryżu”.

Za twórcę Biblioteki i jej dobrego ducha uchodzi we wszystkich opracowaniach na jej temat – Karol Sienkiewicz. Związany z Czartoryskimi, jeszcze za czasów puławskich, współpracownik Łukasza Gołębiowskiego, stworzył podwaliny pod instytucję działającą do dzisiaj. Sienkiewicz oddany bibliotece duszą i ciałem, czynił starania u wszystkich o pomoc dla niej, chciał zachować jej niezależność mimo ciągle ponawiających się ataków ze strony demokratów dotyczących sprzyjania jednej partii emigracji. Od samego początku zabiegał o odpowiedni lokal na powiększające się zbiory Biblioteki³. Znalezione rozwiązanie tego problemu – zakup kamienicy na wyspie św. Ludwika – poróżniło dotychczasowych przyjaciół i współpracowników, skłóciło i podzieliło ludzi oddanych Bibliotece. Gmach przy Quai d'Orléans nr 6 kupił już 20 grudnia 1852 roku, Władysław Zamoyski⁴. Wydarzenie to rozbudziło ogromne emocje, które przez następny rok miały towarzyszyć dyskusji o dalszych losach Biblioteki. Wybuchły ostre polemiki i doszło do otwartego konfliktu wśród najbliższych współpracowników Czartoryskiego. Oburzony Karol Sienkiewicz złożył rezygnację z funkcji dyrektora, a jego więzy z Czartoryskimi się rozluźniły. Nigdy też nie przekroczył progu samodzielnej siedziby Biblioteki⁵. Uznał, że Władysław Zamoyski, kupując bez wiedzy i zgody budynek, nawet w dobrych intencjach, a przede wszystkim chcąc w nim zamieszkać, naruszył jej suwerenność⁶. 7 września 1854 roku otwarto na nowo Bibliotekę, już na Nabrzeżu Orleańskim, gdzie pozostaje do dnia dzisiejszego⁷. Niestety wciąż nie doczekaliśmy się biografii tak wielce zasłużonego dla emigracji człowieka, jakim był

³ J. Pezda, *Siedziby Biblioteki Polskiej w Paryżu w latach 1838–1853*, „Rocznik Biblioteki PAU/PAN” 2004, T. XLIX, s. 177–194.

⁴ „Nie mając czasu zebrać Towarzystwo Literackie i jemu rzecz przedłożyć, kupiłem dom na własne imię za 90 000 fr.” (*Generał Zamoyski 1803–1868*, t. V, Poznań 1922, s. 318). O historii budynku przed 1853 rokiem zob. E. Bobrowska-Jakubowska, L. Tal-ko, *La Bibliothèque Polonaise de Paris*, [w:] *L'île Saint-Louis*, red. B. de Andia, N. Courtin, Paris [1997], s. 163.

⁵ Karol Sienkiewicz, być może był w domu na Quai d'Orléans 6, ale w grudniu 1852 roku. Nie wiemy jednak czy skorzystał z zaproszenia Władysława Zamoyskiego, który go, jako członka Komisji Składkowej, prosił by mu „towarzyszył jutro w obejrzeniu domu 6, Quai d'Orléans w piątek o godz. 2. Choćby nawet ten dom się nie przydał Bibliotece Kom[isja] Składkowa okazałaby swoją gorliwość zdając sprawę dokładną z warunków tam ofiarujących się” (B. Pol. w Paryżu rkps 1589, s. 81–82. List Władysława Zamoyskiego do Karola Sienkiewicza, Paryż 2 XII 1852).

⁶ B. Pol. w Paryżu rkps 1571 Zakup domu przy 6 Quai d'Orléans; B. Czart. rkps 5337; B. Czart. rkps 6633.

⁷ XII *Sprawozdanie Towarzystwa Historycznego Polskiego w Paryżu z roku 1853*, s. 14, 19; I *Sprawozdanie Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu z roku 1854*, s. 9, 12.

Karol Sienkiewicz. Musi nam na razie wystarczyć biogram w Polskim Słowniku Biograficznym pióra Jerzego Skowronka⁸.

Następcą Sienkiewicza został Feliks Wrotnowski, dyrektor w latach 1854–1860. Wychowanek Uniwersytetu Wileńskiego, na emigracji był publicystą, wydawcą, sekretarzem Towarzystwa Pomocy Naukowej. Redagował „Dziennik Narodowy”, a w latach pięćdziesiątych „Wiadomości Polskie”⁹.

Po ustąpieniu F. Wrotnowskiego, w latach 1861–1867 pełniącymi obowiązki dyrektora biblioteki byli Walerian Kalinka i Eustachy Januszkiewicz. O ile o Kalince powstało wiele prac¹⁰, o tyle drugi z nich jest mniej znany. Podobnie jak Wrotnowski był wychowankiem Uniwersytetu Wileńskiego, gdzie ukończył prawo. Na emigracji związany początkowo z J. Lelewelem, od 1834 roku z obozem Czartoryskiego. Księgarz, założył z Aleksandrem Jełowickim spółkę wydawniczą. Zaprzyjaźniony z Adamem Mickiewiczem, był także kolegą ze studiów Juliusza Słowackiego. Wraz z Walerianem Kalinką i Julianem Klaczką w 1856 roku powołał do życia Spółkę Wydawniczą Biblioteka Polska, która miała wydawać dzieła Mickiewicza i materiały źródłowe do historii polskiej. Był także wydawcą „Wiadomości Polskich”¹¹.

Dwanaście lat swojego życia poświęcił Bibliotece Bronisław Zaleski, jej dyrektor w latach 1868–1880. Zesłaniec w Orenburgu, do Paryża przybył jeszcze przed powstaniem styczniowym. Zaangażował się w pracę Agencji Głównej Rządu Narodowego w Paryżu, po upadku powstania i utracie nadziei na rychły powrót do kraju, oddał się pracy naukowej i obowiązkom, które przyjął w Bibliotece Polskiej. 14 marca 1868 roku po wyjeździe Kalinki z Paryża, Rada Biblioteczna wyznaczyła go na stanowisko dyrektora¹². W ostatnio wydanej świetnej pr-

⁸ J. Skowronek, *Sienkiewicz Karol Kazimierz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. XXXVIII, Warszawa-Kraków 1996, s. 222–226.

⁹ Podobnie jak K. Sienkiewicz także i F. Wrotnowski nie doczekał się biografii. Zob. B. Czesnowska-Michałowska, *Feliks Wrotnowski*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa-Lódź 1972, s. 990; J. Bartkowski, *Spis Polaków zmarłych w emigracji od roku 1831*, opr. L. Krawiec, [w:] *Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej*, Rzym 1985, T. VII/VIII, s. 467. Z listu z 24 grudnia 1853 roku ks. Aleksandra Jełowickiego do Rady Bibliotecznej wynika, że kontrkandydatem na dyrektora Biblioteki Polskiej był Walenty Sewruk (B. Pol. w Paryżu rkps 1590, s. 37–38).

¹⁰ Najobszerniejsza monografia to praca ks. Jerzego Mrówczyńskiego, *Ks. Walerian Kalinka, Życie i działalność*, Poznań-Warszawa-Lublin 1972.

¹¹ A. Lewak, *Januszkiewicz Eustachy*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. X, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s. 595–597.

¹² B. Pol. w Paryżu rkps 1544, s. 41–43.

cy o życiu tego niepospolitego, a zapomnianego wygnańca, Wiesław Caban szeroko omawia także okres pracy w Bibliotece Polskiej¹³.

Po śmierci Zaleskiego dyrektorem Biblioteki został Lubomir Gadon i pozostał nim do roku 1893. Także i on nie doczekał się dotąd biografii. Pochodził z inflanckiej rodziny von Gaden osiadłej od XVII wieku na Żmudzi. W 1856 roku ukończył studia w Uniwersytecie w Dorpacie jako kandydat nauk dyplomatycznych. Od roku 1858 był asesorem w Izbie Kryminalnej Kowieńskiej i jednym z dyrektorów Klubu Szlacheckiego w Kownie. Współpracował z organizacją białych. Pisywał korespondencje do prasy warszawskiej. Po wybuchu powstania styczniowego był krótko naczelnikiem miasta Kowna. Zagrożony aresztowaniem, zbiegł do Francji. W Paryżu wszedł do Agencji Głównej Rządu Narodowego. W listopadzie 1863 roku został wysłany do Londynu, gdzie jako „Poraj” pracował w tamtejszej agencji. W roku 1864 przebywał w Niemczech, starając się bezskutecznie o powrót do kraju. Wiosną 1865 przybył do Paryża i zarabiał na życie korespondencjami do różnych pism. W 1867 roku został osobistym sekretarzem ks. Władysława Czartoryskiego. Wraz z Henrykiem Wyzińskim współtworzył agencję prasową „Correspondance du Nord-Est”. Wybuch wojny 1870 roku zaskoczył go w Berlinie, skąd przez Danię przybył we wrześniu do Paryża, aby likwidować agencję prasową. W czasie oblężenia i Komuny Paryskiej ratował zbiory z Hotelu Lambert i Biblioteki Polskiej, a także kasę Towarzystwa Historyczno-Literackiego, cudem unikając rozstrzelania przez komunardów¹⁴. Brał czynny udział w życiu politycznym emigracji, napisał także wiele opracowań dotyczących historii emigracji. Od roku 1867 był członkiem Towarzystwa Historyczno-Literackiego, od 1880 – jego sekretarzem. W 1883 roku został dyrektorem Biblioteki Polskiej, a po przejęciu jej przez Akademię Umiejętności – członkiem Komitetu Miejskowego Stacji Polskiej. Po śmierci Władysława Czartoryskiego w 1894 roku przeniósł się do Krakowa i opiekował się zbiorami i archiwum domowym książąt Czartoryskich¹⁵.

¹³ W. Caban, *Z Orenburga do Paryża. Bronisław Zaleski 1820–1880*, Kielce 2006.

¹⁴ B. Czart. rkps 7210. Listy Lubomira Gadona do Władysława Czartoryskiego. W liście z 27 maja 1871 roku L. Gadon opisał swoje uwięzienie. „Z powodu tych mniemanych strzałów z Hotelu, we środę zostałem porwany z ulicy i zaprowadzony przez komunalów do więzienia na Placu Bastylli; niby to *comme otage*. Pięć godzin spędziłem tam w lochu wśród pijanej i rozbestwionej zgrai, nie widząc już żadnej drogi zbawienia przed sobą. Lecz łaskawa Opatrzność wskazała mi ją i o godzinie 7ej byłem ocalony”.

¹⁵ S. Kieniewicz, *Gadon Lubomir*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. VIII, Kraków 1949–1958, s. 203–204; J. Pezda, *Gadon Lubomir* [w:] *Słownik biograficzny historii Polski*, red. J. Chodera, F. Kiryk, t. I, Wrocław 2006, s. 422–423.

Obok wymienionych osób piastujących funkcję najbardziej ekspozowaną w Bibliotece należy wspomnieć tych, którzy pracując w ich cieniu, pozostawili trwały ślad w dziejach nadsekwańskiej księżnicy¹⁶.

Zacząć należy od Nemezego Kożuchowskiego, o którym znów musimy powiedzieć, że niewiele o nim napisano. W Bibliotece Polskiej w Paryżu przechowywany jest niewykorzystany dotąd obszerny zbiór, liczący 820 stron dokumentów osobistych i materiałów do działalności Nemezego Kożuchowskiego (rkps 484). Syn Andrzeja i Agnieszki ze Skrzypińskich, w 1826 roku, oskarżony o działalność niepodległościową, był aresztowany i osadzony w więzieniu, skąd został uwolniony po kilku miesiącach. Przed powstaniem pracował jako bibliotekarz Rady Stanu. W powstaniu listopadowym był ppor. Gwardii Narodowej. Na emigracji pracował jako bibliotekarz Biblioteki Wydziału Historycznego. Po połączeniu zbiorów bibliotecznych został 17 stycznia 1839 roku bibliotekarzem Biblioteki Polskiej i ściśle współpracował z K. Sienkiewiczem w pierwszych, pionierskich latach Biblioteki¹⁷. Pozostał nim do roku 1843, kiedy z powodu nasilającej się choroby musiał zrezygnować z obowiązków. Zmarł 29 stycznia 1871 roku.

Jego współpracownikiem był, znany mu już ze wspólnej pracy w Bibliotece Wydziału Historycznego, Kazimierz Markiewicz – uznawany za najtragiczniejszą postać w dziejach Biblioteki. Urodzony 2 marca 1807 roku w Cieniach, studiował w Uniwersytecie Wileńskim; jest to jeszcze jeden wychowanek *Almae Mater Vilniensis* zaangażowany w prace na rzecz Biblioteki Polskiej. W powstaniu listopadowym został podporucznikiem 10 Pułku Ułanów. W prowadzonym dzienniku opisał przemarsz z kraju na emigrację do Francji¹⁸. Z paszportu wystawionego na emigracji wiemy, że był szatynem o wzroście 170 cm. Studiował prawo w Poitiers, gdzie 23 marca 1836 roku zdał egzamin *bachelier ès lettres* i 10 maja w Paryżu otrzymał dyplom. 30 lipca 1838 roku został kustoszem Biblioteki Wydziału Historycznego, a 1 marca 1840 – kustoszem zbiorów Biblioteki Polskiej. W niedzielę 19 lutego 1843 roku popełnił samobójstwo, rzucając się w nurt Sekwany. Jak napisał jego przyjaciel Hipolit Błotnicki, „utopił się snąc z rozpacz

¹⁶ Gros informacji o pracownikach Biblioteki pochodzi z rękopisów przechowywanych w Bibliotece Polskiej w Paryżu i Bibliotece XX Czartoryskich w Krakowie, w większości dotychczas niewykorzystanych.

¹⁷ Zbiory dr T. Niewodniczańskiego, Bitburg, dok. 12824 Nominacja Nemezego Kożuchowskiego na bibliotekarza (niepłatnego) w Bibliotece Polskiej w Paryżu, Paryż, 17 I 1839.

¹⁸ B. Czart. rkps 6440 t. III „Dziennik podróży i wypadków od 28 kwietnia 1831”.

zgrawszy się w szulerni Łęckiego”¹⁹. W tym czasie w pracy Biblioteki był zaangażowany również Aleksy Trzeciak, podporucznik w powstaniu listopadowym. Na emigracji początkowo przebywał w Zakładzie w Avignon, później zamieszkał w Poitiers. Starał się o subsydia, aby studiować w Szkole Górniczej. W latach 1841–1843 był zatrudniony czasowo jako pomocnik biurowy.

Po tragicznej śmierci Markiewicza i odejściu chorego Kozuchowskiego, K. Sienkiewicz zatrudnił z upoważnienia ks. Adama Jerzego Czartoryskiego, na tymczasowego kustosa²⁰, Mikołaja Zaleskiego, który dotychczas pracował w biurze księcia. Zaleski – jak pisał Sienkiewicz „lubo obcy zatrudnieniom bibliotekarskim, pod względem bezpieczeństwa na wszelką ufność zasługuje. Biblioteka nasza od założenia swego wzrastała pod okiem Kustosa, stąd łatwo mu było znaleźć wszelkie żądane dzieła lubo książki, które dla ciągłych przenosin BPP z lokalu do lokalu, właściwych i stałych znaków dotąd nie miały”²¹. Mikołaj Zaleski urodzony w 1806 roku, uczestnik powstania w powiecie nowogródzkim, był sekretarzem Józefa Kaszyca, marszałka powiatowego i organizatora powstania. Służył w 13 Pułku Ułanów. Wraz z generałem Henrykiem Dembińskim powrócił do Warszawy. Na emigracji początkowo przebywał we Francji, później od czerwca 1835 do lutego 1840 w Anglii. Po powrocie zatrudniony został do przepisywania pamiętników Juliana Ursyna Niemcewicza, w 1843 rozpoczął pracę w Bibliotece, którą opuścił po kilku latach. Członek założyciel Instytucji Czcii i Chleba. Zmarł 2 grudnia 1876 roku w Juvisy.

Od maja 1843 roku do końca czerwca 1844 kustoszem był Antoni Rutkowski. Student Uniwersytetu Warszawskiego w powstaniu walczył w Legii Litewsko-Ruskiej, razem z Hipolitem Błotnickim. W 1836 roku rozpoczął studia w Szkole Sztabu Generalnego. Współpracował z „Kroniką Emigracji Polskiej”. W latach 1839–1842 pracował w biurze ks. Adama Jerzego Czartoryskiego. W 1842 został nau-

¹⁹ B. Czart. rkps 6793 H. Błotnicki, *Dzienniki z 1843*.

²⁰ Starano się o to miejsce wielu emigrantów, wśród nich Jan Strusiewicz i Józef Alfons Potrykowski. W liście tegoż ostatniego do ks. Adama Jerzego Czartoryskiego z 2 IV 1843 czytamy: „nie taję, że w zupełności nie mógłbym zastąpić stratę jaką też Biblioteka poniosła po śmierci Markiewicza, bo lubo nie jest mi obcą znajomość języków niektórych, jak francuskiego, włoskiego, łacińskiego i rosyjskiego, nie jestem przecież w mocy równania się z nieboszczykiem, któremu język grecki, niemiecki, a nade wszystko czytanie starych rękopisów nie były obcemi” (B. Pol. w Paryżu rkps 1580, s. 63). W odpowiedzi Karol Sienkiewicz napisał: „List Pański odebrałem i złożyłem z innemi podobnemi, które na przyszłej Sesji Radzie Bibliotecznej przedstawione będą. Wybór bowiem przyszłego Kustosa do Rady należy” (tamże, s. 65).

²¹ B. Pol. w Paryżu rkps 1541, s. 84–86.

czycielem w szkole w Nancy. W 1844 starał się o stanowisko dyrektora Szkoły Polskiej. Od roku 1855 bibliotekarz Czartoryskich, zwolniony w roku 1866 za wypożyczanie książek bez zgody właściciela²².

Jego następcą został Maciej Staniewicz. Student Uniwersytetu Wileńskiego, wykładowca tamże w roku 1817. Do roku 1821 guwerner u Narbuttów. Walczył w powstaniu listopadowym na Litwie. Na emigracji początkowo w zakładzie w Besançon, od czerwca 1833 w Anglii. Powrócił do Francji w roku 1843. Pracował początkowo w Komisji Manuskryptowej, a później z polecenia Leonarda Niedźwieckiego został zatrudniony w Bibliotece Polskiej, od 1846 jako bibliotekarz²³.

Po niespodziewanej śmierci Staniewicza w 1853, jego miejsce rok później zajął Jan Kazimierz Ordyniec. Urodził się 28 lutego 1797 roku w Karlsruhe. Po ukończeniu Liceum Krzemienieckiego, studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wileńskiego, który ukończył w roku 1824. Był nauczycielem w Winnicy, gdzie spotkał się z Adamem Mickiewiczem. Później pracował jako bibliotekarz Stanisława Kostki Zamoyskiego. Zbierał wraz z Antonim Odyńcem materiały do „Pamiętnika im. Zamoyskich”, co Stefan Witwicki i Józef Bohdan Zaleski skomentowali wierszykiem: „Odyniec i Ordyniec z ordynata łaski umieszczeni ordynkiem, patrzą w Ogród Saski”. W latach 1828–1831 był dyrektorem drukarni Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Pracował także jako redaktor „Dziennika Warszawskiego”, który odkupił od Michała Podczaszyńskiego. W 1829 roku zaczął wydawać jego kontynuację: „Dekameron Polski”. Jeszcze z Wilna znał się z Juliuszem Słowackim, który nawet bywał u niego w mieszkaniu. W powstaniu listopadowym został członkiem Towarzystwa Patriotycznego; do wojska nie wstąpił. Po upadku powstania już 29 października 1831 roku przybył do Paryża razem z Joachimem Lelewelem i Feliksem Saniewskim. Od 18 maja 1832 roku był członkiem Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, gdzie pełnił funkcje bibliotekarza. Współredagował z Janem Nepomucenem Janowskim i Kazimierzem Pułaskim „Pismo Towarzystwa Demokratycznego Polskiego”. Oskarżony o defraudację pieniędzy został wykreślony z listy członków TDP. W roku 1834 objął funkcję sekretarza Komisji Funduszków Emigracji. W roku 1835 wydał jeden numer pisma „Pospolite Ruszenie”. W latach 1837–1843 współpracował z redakcją „Pisma Komisji Korespondencyjnej”. W roku 1844 należał do Zjednoczenia, by rok później zostać członkiem Towarzystwa

²² J. Pezda, Rutkowski Antoni, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIII, Wrocław 1991–1992, s. 215–216.

²³ E. Orman-Michta, Staniewicz Maciej, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLI, Warszawa-Kraków 2002, s. 557–558.

3 Maja – jednym z redaktorów pisma „Trzeci Maj”. Na początku 1854 roku został kustoszem Biblioteki Polskiej w Paryżu, jak też i zbiorów Czartoryskich przewożonych do Paryża. Z obu prac został zwolniony w maju 1862 roku w atmosferze skandalu. Oskarżono go o zagarnięcie średniowiecznego rękopisu „Kroniki Boguśła”, który odnaleziony został kilka lat później, już po śmierci Ordyńca. W 1860 roku został redaktorem „Wiadomości Polskich”. Zmarł w Paryżu w roku 1863 w ubóstwie, prosząc w ostatnich listach o pomoc Towarzystwo Dobroczynności Dam Polskich²⁴.

Obowiązki jego w Bibliotece przejął Leon Wrześniewski. Już od 1854 roku zaczął pomagać w pracy J. K. Ordyńcowi, a od 1863 był kustoszem Biblioteki. Urodzony 11 kwietnia 1834 roku w Szczuczynie (woj. augustowskie), syn Walentego i Elżbiety z Ceizbergerów, na emigracji znalazł się po wydarzeniach Wiosny Ludów. Początkowo był korepetytorem w Poznańskim, skąd udał się do Paryża. Jako ekstern wszedł do Szkoły Wyższej Polskiej w Paryżu 18 marca 1853, a opuścił ją 1 stycznia 1854. W roku 1857 starał się o posadę pikiera (technika) na kolei, chyba bezskutecznie, gdyż w roku 1859 wystosował prośbę do rządu francuskiego o przyznanie mu subsydium. W 1866 roku uzyskał zgodę ministra wojny Francji na zdawanie egzaminów do Szkoły Aplikacyjnej w Metz. Przypuszczać należy, że jednak nie podjął tam studiów. Przez lata jako bibliotekarz zajmował się nie tylko porządkowaniem zbiorów, ale również sprawami administracyjnymi. Po krótkiej chorobie zmarł 10 września 1892 roku; pochowany został w Montmorency²⁵.

W latach 1862–1868, z przerwą w roku 1863, pracował w Bibliotece Mikołaj Akielewicz. Urodzony w 1829 roku był synem chłopca litewskiego, zesłańca. Od roku 1856 współpracował z Julianem Bartoszewiczem, pisząc do jego „Kroniki Wiadomości Krajowych i Zagranicznych”. Publikował także w „Tece Wileńskiej”, współpracował z „Kurierem Wileńskim”. Zaangażowany w przygotowania powstańcze musiał jeszcze przed powstaniem uciekać za granicę. Aresztowany w Prusach, uciekł z sali sądowej. Na emigracji napisał *Gramatykę litewską*²⁶.

²⁴ B. Konarska, *Ordyniec Jan Kazimierz Romuald* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 174–175; B. Czart. rkps 6675. List J. K. Ordyńca do Władysława Czartoryskiego, Paryż 10 II 1863.

²⁵ J. Pezda, *Przyczynki do dziejów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, [w:] *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. Gwóźdź, J. Malicki, Katowice 2006, s. 187–193.

²⁶ M. Brensztejn, *Akielewicz Mikołaj*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. I, Kraków 1935, s. 36–37; B. Czart. rkps 6654.

Po powstaniu styczniowym pracę w Bibliotece rozpoczął Ildefons Kosiłowski. Niezwykle barwna postać polskiej emigracji – emigrant po Wiośnie Ludów, sekretarz Szkoły Polskiej, uczestnik wojny krymskiej, obecny przy śmierci Adama Mickiewicza, autor relacji opisujących ostatnie chwile wieszcza, podejrzewany nie bez podstaw o pracę na rzecz francuskiego wywiadu. W Bibliotece od roku 1865 zatrudniony był jako pomocnik kustosa²⁷.

Po śmierci Wrześniewskiego o wakującą posadę starania rozpoczęło kilka osób. W zbiorach Biblioteki Polskiej zachowały się listy ubiegających się o tę posadę Tadeusza Żuka-Skarszewskiego, Ignacego Trysińskiego, W. Orlikowskiego, Władysława Suzina, Bolesława Limanowskiego²⁸. W sprawie zatrudnienia tego ostatniego napisali do Lubomira Gadona „starzy” emigranci pamiętający eksodus po powstaniu listopadowym: Jan Bartkowski i Leon Urmowski²⁹. Obaj członkowie Towarzystwa Historyczno-Literackiego widzieli w Limanowskim „człowieka nieskazitelnego charakteru i przy tym w wielkiej biedzie”³⁰. Sam Limanowski także napisał list do L. Gadona, w którym podkreślał swoją znajomość pracy bibliotekarskiej, gdyż w czasie studiów w Dorpacie, jak i później w Genewie pełnił obowiązki bibliotekarza w polskich organizacjach, a w bibliotece Ordynacji Zamoyskich zatrudniony był przy układaniu katalogu. W odpowiedzi L. Gadon, podkreślając wspólnotę wynikającą z pobierania nauki w tej samej Alma Mater – Uniwersytecie Dorpackim, uznał, że Limanowski nie spełnia wymagań do pracy w Bibliotece³¹. Należy przypuszczać, że odmowa zatrudnienia Limanowskiego, znanego ze swych poglądów politycznych, została zaakceptowana także przez księcia Władysława Czartoryskiego. Wynikała prawdopodobnie z obawy dopuszczenia nowej fali emigrantów, socjalistów i demokratów, do starych emigracyjnych instytucji. Może to potwierdzać także ograniczanie przyjmowania nowych członków do Towarzystwa Hi-

²⁷ F. German, J. Zdrada, *Kosiłowski Ildefons*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIV, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 298–301.

²⁸ B. Pol. w Paryżu rkps. 1627. Korespondencja Biblioteki Polskiej w Paryżu z roku 1892.

²⁹ B. Pol. w Paryżu rkps. 1627, s. 1–2. List Jana Bartkowskiego i Leona Urmowskiego do Lubomira Gadona, 11 IX 1892. „Między rodakami na pogrzebie rozmawiano dużo nad jego przyszłym następcą przy bibliotece, i kilka głosów się odezwało, że najwłaściwszym kandydatem na adiunkta Twego jest Limanowski”.

³⁰ Tamże.

³¹ Zob. A. F. Grabski, *Troski i nadzieje. Z dziejów polskiej myśli społecznej i politycznej XIX wieku*, Łódź 1981, s. 364–365.

storyczno-Literackiego, których liczba systematycznie spadała, by w 1890 r. wynosić już tylko 67³².

Wspomniane tu osoby to nie wszyscy zatrudnieni w Bibliotece; nie wymieniono bowiem pracujących jako woźni, gońcy, pomocnicy czy zatrudnionych do wykonania konkretnych prac. W miarę opracowywania dziejów Biblioteki Polskiej w latach 1838–1893 ten brak na pewno będzie musiał być uzupełniony. Na koniec jednak muszę wymienić jeszcze jedno nazwisko.

Nie był etatowym pracownikiem Biblioteki, ale jego osoba jest nierozdzielnie związana z jej dziejami. I znów jak wielokroć już tutaj pisano, nadal czeka na dobre pióro, które potrafiłoby opisać tak barwne życie. Hipolit Jacek Błotnicki urodził się w 1792 roku, w Tulczynie, był synem Ignacego, chorążego grabowieckiego, insygatora konfederacji targowickiej, i nieznannej z imienia Terleckiej. Zagrożonego chorobą 6-letniego malca ofiarowano do zakonu kapucynów w Kunie, później przez dwa lata był u bazylianów w Barze. Nauki rozpoczął w Winnicy, a kontynuował w Liceum Krzemienieckim. Nie ukończywszy nauki, rozpoczął w Winnicy pracę w kancelarii adwokackiej. Po zerwaniu narzeczeństwa z Reginą Marią Korzeniowską, siostrą Onufrego – przyjaciela i wiernego druha na emigracji, w roku 1814 wstąpił na Uniwersytet Wileński i rozpoczął studia pod kierunkiem E. Grodecka. Po dwukrotnym dwuletnim tam pobycie uzyskał stopień kandydata filozofii. W tymże czasie rozpoczął działalność literacką, pisząc utwory pseudoklasyczne. Polecony Salomei Bécu, był w latach 1820–1821 guwernerem małego Juliusza Słowackiego. Wypatrzony przez Adama Jerzego Czartoryskiego został mianowany 20 maja 1822 roku urzędnikiem Kuratorii Wileńskiej. Wysłany do Petersburga, przez rok był kancelistą w Ministerstwie Oświaty przy ks. Aleksandrze Golicynie. W 1823 powrócił do Puław jako sekretarz osobisty ks. Adama Jerzego Czartoryskiego. Jako zaufany domownik, dzielił z rodziną Czartoryskich dobre i złe chwile. Towarzyszył w podróży ks. Czartoryskiemu, zajmował się wydaniem jego *Essai sur la diplomatie*. Od 1827 objął obowiązki guwenera małego księcia Witolda Adama. W czasie powstania listopadowego służył jako kapitan adiutant w Legii Litewsko-Ruskiej, odznaczony został krzyżem *Virtuti Militari*. Na emigracji sekretarz i totumfacki księcia. Był opiekunem rodziny księcia w pierwszych latach pobytu na emigracji w Paryżu, wtedy, gdy sam książę Adam przebywał w Anglii. Jako sekretarz odpowiadał za sprawy domowe i finanse. Był wychowawcą

³² M. P. Prokop, *Z dziejów zbiorów rękopiśmiennych Biblioteki Polskiej w Paryżu*, [w:] *Przewodnik po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu*, opr. M. Wrede, M. P. Prokop, J. Pezda, Paryż-Warszawa 2000, s. 30.

i opiekunem obu synów ks. Czartoryskich, Witolda Adama i Władysława. Opowiadał się za ustrojem monarchicznym, popierając starania osadzenia ks. Adama na polskim tronie. Był współtwórcą tajnego Związku Jedności Narodowej, członkiem Towarzystwa 3 Maja. Zajmował się opieką nad emigrantami, pełnił obowiązki sekretarza Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich. Służył pomocą i dobrą radą całej rzeszy emigrantów. Na starość powierzono mu wychowanie syna Władysława Czartoryskiego, Augusta. Lubiany i ceniony, zarówno przez zwolenników Czartoryskich, jak i ich zagorzałych przeciwników. Nawet przez przeciwników nazywany „Błotem” bez żadnego uszczypliwego komentarza. Zmarł 24 lutego 1886 roku w Paryżu³³. O Bibliotece wiele jest w jego dziennikach, skrupulatnie prowadzonych przez całe emigranckie życie. Wielokrotnie pomagał przyjacielowi Karolowi Sienkiewiczowi w sprawach bibliotecznych. Od początku istnienia Biblioteki, H. Błotnicki pobierał osobiście subsydia Rządu Francuskiego, które nie mogły być oficjalnie przyznane dla Biblioteki, ze względu na sprzeciw ambasady rosyjskiej. Osoba prywatna takowe pieniądze mogła otrzymywać. H. Błotnicki przez lata co miesiąc pobierał z kasy ministerialnej dotację na rzecz Biblioteki wystawioną na niego. W kwietniu 1848 roku powiadomiono go o wstrzymaniu przez rząd Ledru-Rollina wypłacania dotychczasowej dotacji.

Dla tysięcy emigrantów Biblioteka Polska w Paryżu była miejscem spotkań naukowych i towarzyskich, czytelnią, miejscem zażartych dyskusji, ostoją polskości, częstką utraconej Ojczyzny. Dla wymienionych tutaj była także miejscem pracy i codziennego trudu.

³³ M. Kukiel, *Błotnicki Hipolit*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. II, Kraków 1936, s. 140–141; J. Pezda, *Błotnicki Hipolit*, [w:] *Słownik biograficzny historii Polski*, red. J. Chodera, F. Kiryk, Wrocław 2006, s. 104.